

James Petras

Σημειώσεις για την πολιτική οικονομία της Ελλάδας*

Τα τελευταία 30 χρόνια η Ελλάδα έχει υποστεί ένα μεγάλο και συνεχώς διευρυνόμενο "χρηματισμό", που περιλαμβάνει ουσιαστικές αλλαγές στο παραγωγικό σύστημα, με τη σειρά τους έχουν σαν αποτέλεσμα σημαντικές ταξικές και δημογραφικές «αλλαγές».

Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά - που παλαιότερα αλλά και τώρα, έχουν οδηγήσει το "υπόνομο σχεδόν των μελετητών της ελληνικής πραγματικότητας να θεωρούν την Ελλάδα σαν μια περιφερειακή χώρα— όπως και άλλα χαρακτηριστικά που συνηγορούν για το αντίθετο, εξακολουθούν να υπάρχουν. Η φύση, όμως, του ελληνικού καπιταλισμού δεν μπορεί να προσδιοριστεί από στατικές συγκρίσεις με βορειοευρωπαϊκές βιομηχανικές χώρες. Η βιολογική μεταφορική έκφραση «ωριμότητα» δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για το χαρακτηρισμό του καπιταλισμού για τους εξής λόγους:

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ

Οι σημειώσεις αυτές του James Petras αποτελούν μια πρώτη μορφή εντοπισμών και παρατηρήσεων του πά-
" Τη φύση του ελληνικού καπιταλισμού. Αποτελούν επίσης ένα μερικό, σχηματικό και περιληπτικό σχε-
" Γνωμ. μ., «μύτι» μελέτης που ολοκληρώνει με το Βαγγέλη Χωραφά και που θα κυκλοφορήσει από τις
" Τ-όφεις «Στοχαστής» με τίτλο: «Προβλήματα της μεταπολεμικής εξέλιξης του ελληνικού καπιταλισμού».

1) Ο ιστορικός ρόλος των διάφορων μορφών κεφαλαίου —εφοπλιστικό, εμπορικό, τραπεζικό, εισοδηματικό— και η σύνδεση τους με το βιομηχανικό κεφάλαιο καθορίζεται από μοναδικούς και ιδιαίτερους τρόπους σε διάφορες ιστορικά προσδιοριζόμενες χρονικές περιόδους. 2) Η θεμελίωση του ελληνικού καπιταλισμού και ο ιδιαίτερος ρόλος του μέσα στον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας μορφοποιεί διάφορες λειτουργίες που είναι οργανικά δεμένες ή συμπληρωματικές του «βιομηχανικού καπιταλισμού» (της Δύσης) όπως π.χ. ο ρόλος της ναυτιλίας στη διακίνηση εμπορευμάτων και οι επενδύσεις στον τουρισμό που προάγουν την απαραίτητη υποδομή για την «ψυχαγωγία» και την «ανάπαυση» της εργατικής δύναμης των χωρών του βιομηχανικού καπιταλισμού.

Η συμμετοχή του ελληνικού κεφαλαίου (μαζί με το πολυεθνικό κεφάλαιο) στους παραπάνω τομείς, με κανένα τρόπο δεν συνεπάγεται μίαν άμεση σχέση υποτίμησης ή εξάρτησης. Ακόμα περισσότερο, δεν συνεπάγεται ότι οι προκύπτουσες κοινωνικές αλλαγές που συνδέονται με τη γενική άνοδο δεν έχουν αντανάκλαση μέσα σ' ένα πλατύ φάσμα κοινωνικών δυνάμεων. Στην περίπτωση της Ελλάδας, η άνοδος του ναυτιλιακού και τουριστικού τομέα, σαν αποτέλεσμα της γενικής βιομηχανικής ανάπτυξης της βόρειας Ευρώπης έχει οδηγήσει σε ουσιαστική άνοδο όλων των κοινωνικών συνιστωσών —υγεία, εκπαίδευση και εισόδημα— έστω και μέσα στα πλαίσια των εισοδηματικών ανισοτήτων, της εκμετάλλευσης και της καταπίεσης του «αστυνομικού κράτους».

Αυτά που χαρακτηρίζουν την ανάπτυξη του ελληνικού καπιταλισμού είναι: 1) Το υψηλό ποσοστό άνισης ανάπτυξης. 2) Η ταυτόχρονη ύπαρξη διαφόρων «σταδίων» του καπιταλισμού. 3) Το υψηλό ποσοστό εξάρτησης από το ελληνικό κεφάλαιο του εξωτερικού (εμπορικό κεφάλαιο πιο παλιά, εφοπλιστικό κεφάλαιο και εργατικά εμβάσματα πιο πρόσφατα). 4) Ο κεντρικός ρόλος του κράτους στη χρηματοδότηση των ιδιωτικών επενδύσεων. 5) Το υψηλό επίπεδο εξάρτησης της διαδικασίας συσσώρευσης από τον τουρισμό και τη ναυτιλία.

Οι ταξικές, κλαδικές και περιφερειακές διαφορές είναι τόσο έντονες στην Ελλάδα όσο και σε οποιοδήποτε άλλο μέρος της Ευρώπης. Αυτές οι κοινωνικοοικονομικές και γεωγραφικές διαφορές, είναι αποτέλεσμα της πολύ στενά καθοριζόμενης κοινωνικής βάσης της πολιτικής εξουσίας. Σ' ένα κατ' εξοχήν στρατιωτικό, αστυνομικό και κρατικά κυριαρχούμενο κοινοβουλευτικό σύστημα, η οικονομική στρατηγική της «ελεύθερης αγοράς» έχει συγκεντρώσει το εισόδημα, την πίστωση, τη χρηματοδότηση, την ιδιοκτησία και τις δυνατότητες αναπαραγωγής σ' ένα μικρό σώμα ιδιοκτητών.

Η τάση προς τη συγκέντρωση και τη συγκεντροποίηση του κεφαλαίου που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια, δεν έχει οδηγήσει σε μια αποδιάρθρωση (αλλά και ούτε έχει προέλθει από μια τέτοια αποδιάρθρωση) των μικρής κλίμακας παραγωγών και διανομέων. Αυτό που συμβαίνει είναι η τάση συνδυασμού του συγκεντροποιημένου κεφαλαίου και των μικρών παραγωγών που τείνουν να αναπαράγονται περιορισμένοι μέσα σ' ένα πλαίσιο υποτελών και δορυφορικών σχέσεων. Η συγκεντροποίηση του κεφαλαίου έχει συνοδευτεί από μια μικροαστικοποίηση των υπάρχοντων μικροπαραγωγών, της αγροτικής εργασίας, και των μεταναστών βιομηχανικών εργατών που επέστρεψαν από το εξωτερικό.

Ο συνδυασμός του κεφαλαίου και των μικροεμπορευματικών παραγωγών δίνει τη δυνατότητα στο πρώτο να μειώνει τα επίπεδα των μισθών, να αυξάνει το απόλυτο και

σχετικό επίπεδο της εκμετάλλευσης, καθιός η οικιακή οικοτεχνική μονάδα μπορεί να πριμοδοτεί μέρος του κόστους αναπαραγωγής της εργασίας. Η συνέχεια της ύπαρξης μικροεμπορευματικών μορφών παραγωγής και ανταλλαγής μπορεί να αυξάνει την αποδοτικότητα του μεγάλου κεφαλαίου με την προώθηση εμπορευμάτων «τοπικού χαρακτήρα» που μπορούν να συσκευασθούν και εμπορευθούν μέσα στον κύκλο της κυκλοφορίας του κεφαλαίου (π.χ. στον τουρισμό). Έτσι η ανάπτυξη του κεφαλαίου δεν ομογενοποιεί την κοινωνία, (με την έννοια της ταξικής πόλωσης) όχι γιατί η αστική τάξη δεν μπορεί να συλλάβει το νόημα αυτό, αλλά γιατί ένας ετερογενής κοινωνικός σχηματισμός είναι οικονομικά πιο κερδοφόρος, ενώ παράλληλα αυξάνει τον κοινωνικό έλεγχο. Η υπάρχουσα διασπορά των μικροπαραγωγών και διανομέων, τους καθιστά περισσότερο ανεπίδεκτους και αρνητικούς σε μεγάλης κλίμακας μορφές οργάνωσης και δράσης, περισσότερο υποτελείς στο συγκεντρωμένο κεφάλαιο και περισσότερο εξαρτημένους από το κράτος. Η προαγωγή και αναπαραγωγή των σχέσεων πατρωνείας, αντανακλά τους ιδιαίτερους προσδιορισμούς που γεννιούνται από «*»τή τη μορφή της «συνδυασμένης» ανάπτυξης, αποτέλεσμα της οποίας είναι η κοινωνική συνείδηση αλλά και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των μικροεμπορευματικών παραγωγών.

Σε περιόδους παγκόσμιας ανόδου, η συνολική ανάπτυξη της οικονομίας ευνοεί την εξέλιξη και της κυρίαρχης, αλλά και της κυριαρχούμενης μορφής παραγωγής και διανομής, κατορθώνοντας να καλύπτει την υπάρχουσα ασύμμετρη δυναμική σχέση τους και εκμηδενίζοντας τις συνέπειες της. Αντίθετα σε περιόδους ύφεσης, τα αποτελέσματα που «μεταβιβάζονται» μέσα από την ανοικτή ελληνική οικονομία, επιφέρουν οπωσδήποτε μιαν αναστολή ή και διάλυση των δραστηριοτήτων του υποτελή τομέα.

Τα υψηλά επίπεδα εξάρτησης της ελληνικής ανάπτυξης από το «εκπατριμένο» ελληνικό κεφάλαιο βρίσκονται σε ουσιαστική αντίθεση με ό,τι αντίστοιχο συμβαίνει στις περιφερειακές χώρες. Στις τελευταίες, οι ξένης ιδιοκτησίας επιχειρήσεις εκμεταλλεύονται τοπικούς πόρους και εργασία και επανεξάγουν κεφάλαιο. Στην περίπτωση της Ελλάδας, το οποιασδήποτε μορφής εισόδημα που δημιουργείται στο εξωτερικό μεταφέρεται στον ελλαδικό χώρο. Οι κοινωνικές τάξεις στην Ελλάδα που διαπλέκονται γύρω απ' όλη αυτή τη διαδικασία μεταφοράς κεφαλαίου -σαν εκμεταλλευτές και εκμεταλλεζόμενοι— δεν ακολουθούν το δρόμο του μεταπρατισμού (κομπραδορισμού) ή τις ονομαζόμενες «εργατικές αριστοκρατίες» της περιφέρειας. Παλιότερα η Ελλάδα, σαν παραλήπτης εμπορευματικού κεφαλαίου (μερικά) είχε δημιουργήσει ένα είδος εισοδηματικού κράτους μέσα στην παγκόσμια οικονομία —απολαμβάνοντας εισοδήματα από μη παραγωγικές δραστηριότητες.

Το πλεόνασμα αυτό που μπορούσε να ιδιοποιηθεί από την ελληνική οικονομία, δεν κατευθυνόταν αποκλειστικά προς τη βιομηχανία, γιατί διαφοροποιημένα ποσοστά παραγωγής, υψηλά ποσοστά πληθωρισμού, δυνατότητες κερδοσκοπικών δραστηριοτήτων και-άλλοι περιορισμοί δεν έδιναν τη δυνατότητα, ούτε δημιουργούσαν τις συνθήκες για μια τέτοια κατεύθυνση. Ακόμα περισσότερο, η δυνατότητα κρατικής χρηματοδότησης της βιομηχανικής παραγωγής ήταν ένα κίνητρο για τον προσανατολισμό της ιδιωτικής αποταμίευσης σε μη παραγωγικούς τομείς και της χρησιμοποίησης της δημόσιας χρηματοδότησης για βιομηχανικές εργολαβίες. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονισθεί το ιδιαίτερο πρόβλημα που προέκυψε από την αύξηση της αξίας της γης (οφειλόμενη στην ανάπτυξη του τουρισμού αλλά και στην παγκόσμια οικονομική

ανάπτυξη) που δημιούργησε πρόσθετα εισοδήματα σε πλατιά στρώματα του πληθυσμού που κατευθύνθηκαν κι αυτά σε μη παραγωγικές δραστηριότητες. Έτσι η μεγάλη κλίμακας ανάπτυξη του μη βιομηχανικού κεφαλαίου δεν οφείλεται σε μια ιμπεριαλιστικά επιβαλλόμενη «υπανάπτυξη», αλλά αντανακλά τις ιδιαίτερες μορφές που έχει πάρα ο καπιταλισμός σαν αποτέλεσμα της συνδυασμένης ανάπτυξης του πολύ προχωρημένου εφοπλιστικού κεφαλαίου, του σχετικά προχωρημένου εσωτερικού βιομηχανικού κεφαλαίου και του τοπικά κυριαρχούμενου μη βιομηχανικού κεφαλαίου.

Το κράτος έχει παίξει έναν κεντρικό ρόλο στη θεμελίωση και εξάπλωση όλων αυτών των διαφορετικών μορφών κεφαλαίου. Πιο παλιά η αποδιάρθρωση της μεγάλης αγροτικής ιδιοκτησίας και η χρηματοδότηση των μη βιομηχανικών δραστηριοτήτων οδήγησαν στη συνδυασμένη ανάπτυξη μικροεμπορευματιών παραγωγών και διανομέων, και μιας ελιτ εφοπλιστών, βιομηχάνων, εμπόρων και εισοδηματιών.

Στη δεκαετία του '50 το κράτος επεναίβει δραστικά στη χρηματοδότηση και προαγωγή τόσο των ιδιωτικών όσο και των κρατικών επιχειρήσεων. Η \ιετατροπή του κεφαλαίου από μη παραγωγικό σε βιομηχανικό έγινε (έσω ενός κράτους που πήρε όλους τους επιχειρηματικούς κινδύνους, εγγυήθηκε για τις αγορές και παραχώρησε όλες τις χρηματοδοτικές διευκολύνσεις για να εξασφαλίσει στο ιδιωτικό κεφάλαιο ένα ποσοστό κέρδους που να συναγωνίζεται το αντίστοιχο των επενδύσεων σε μη παραγωγικούς τομείς.

Ο ρόλος του κράτους στην προαγωγή της βιομηχανικής ανάπτυξης και η εκβιομηχάνιση που προέκυψε, οδήγησε στην αποδιάρθρωση του διαχωρισμού μεταξύ εμπορικού, εισοδηματικού και βιομηχανικού κεφαλαίου. Η κίνηση του κεφαλαίου μέσα και έξω από διάφορους κλάδους (που ήταν εξαρτημένη από την κρατική πολιτική, τα περιθώρια κέρδους και τις πολιτικές συνθήκες) κάνει δύσκολη τη διάκριση μεταξύ της παραγωγικής και της παρασιτικής αστικής τάξης. Ακόμα περισσότερο, η βιομηχανική στρατηγική που προωθήθηκε από το κράτος έχει οδηγήσει σε μικρό τεχνολογικό βάθος και βιομηχανικό πλάτος. Η εισαγωγή τεχνολογίας σηματοδοτεί την υψηλή τεχνολογική εξάρτηση του ελληνικού καπιταλισμού από το ξένο κεφάλαιο. Ο ελληνικός χαρακτήρας της ιδιοκτησίας του μεγαλύτερου μέρους του ελληνικού κεφαλαίου δεν μπορεί να κρύψει τον εξαρτημένο και υποτελή χαρακτήρα του σε πολλές περιπτώσεις.

Η ανάπτυξη του κρατικού παρεμβατισμού στη βιομηχανία, βασίζεται κι αυτή με τη σειρά της σε ένα ποσοστό στην ξένη ιδιωτική χρηματοδότηση —τραπεζικά δάνεια, άμεσες επενδύσεις ξένου κεφαλαίου στη δεκαετία του '60 κ.λπ. Έτσι η ανάπτυξη των κρατικών και των εθνικής ιδιοκτησίας επιχειρήσεων, βρίσκει τον εαυτό της στις αμφίβολες εθνικιστικές φόρμουλες που άρχισαν να εμφανίζονται στα '60. έγιναν εμφανείς στα '70 και επικράτησαν στα '80. Είναι ένας εθνικισμός που προωθεί τον κρατισμό αλλά αποφεύγει τις ουσιαστικές διαμάχες με τον ιμπεριαλισμό, ένας εθνικισμός μέσα στον οποίο η ελληνική αστική τάξη ζητούσε να πεοιορίσει τα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα του ξένου κεφαλαίου και να εξασφαλίσει μια θέση ισότιμου συνεταιρίου.

Σαν τελικό συμπέρασμα μπορούμε να πούμε ότι ο ελληνικός καπιταλισμός χαρακτηρίζεται από ένα εξαιρετικά υψηλό επίπεδο εξάρτησης από το κεφάλαιο που συσσωρεύεται στον εφοπλισμό (και στις διάφορες βιομηχανικές του δραστηριότητες) και στον τουρισμό. Αυτή η μορφή καπιταλιστικής ανάπτυξης είναι υψηλά αναπτυγμένη και «διάχυτη» και δίνει ένα ιδιαίτερο χαρακτήρα στον ελληνικό καπιταλισμό και στην κοινωνική του δομή. Εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ανάπτυξη έξω από την

Ελλάδα -στην παγκόσμια οικονομία ή σε επιλεγμένους κλάδους της παγκόσμιας οικονομίας που καθορίζουν ουσιαστικά τις δυνατότητες απόδοσης αυτών των τομέων. Για παράδειγμα, η πτώση της ζήτησης του πετρελαίου, έχει επιφέρει κρίση στη ναυτιλία με αποτέλεσμα να ακινητοποιηθεί το 30% του στόλου. Ακόμα αναμένεται ότι μια μακροχρόνια αύξηση της ανεργίας στην Ευρώπη ή μια παρατεινόμενη στασιμότητα, μπορεί να οδηγήσει σε μια απότομη πτώση στον τουρισμό. Ακόμα, η σταδιακή ανεργία των μεταναστών εργατών και οι αυστηρότεροι έλεγχοι στις μεταβιβάσεις συναλλαγμάτων από το εξωτερικό, θα είναι περιοριστικός παράγοντας για την ελληνική οικονομική ανάπτυξη.

Οι εξοπερικοί «δεσμοί» που προσδιορίζουν την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας στη φάση της εξάπλωσης της παγκόσμιας οικονομίας, είναι οι ίδιοι που αυξάνουν τα όρια της εύθραυστης δομής της στις φάσεις της παγκόσμιας ύφεσης. Έτσι ο εξωγενής δυναμισμός της οικονομίας και η επιφαινόμενη αναπτυξιακή ευρωστία κρύβουν τη βασική της ευθραυστότητα. Ακόμα περισσότερο τα είδη των δραστηριοτήτων που σχετίζονται με την εξωγενώς προσδιοριζόμενη ανάπτυξη δεν μπορούν εύκολα να προσαρμοστούν προς ένα νέο τύπο ανάπτυξης. Τα ξενοδοχεία και οι μεταπρατικές δραστηριότητες δεν μπορούν να επανακατευθυνθούν προς μια εσωτερική αγορά. Οι παλινοστούντες εργάτες δεν μπορούν εύκολα να απορροφηθούν στις χαμηλής εξειδίκευσης ελαφρές βιομηχανίες που κυριαρχούν στην Ελλάδα. Έτσι η ελληνική οικονομία που για μια περίοδο 25 χρόνων φαινόταν να διαθέτει τις ικανότητες να επιπλέει, δεν έχει μια παραγωγική βάση ικανή να προσδιορίσει την πολλαπλότητα των υπηρεσιών και την ανάπτυξη εναλλακτικών στρατηγικών για την αποφυγή του εγκλωβισμού της στα πλαίσια της οικονομικής κρίσης του Δυτικού Κόσμου.

Πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις

Η υπερανάπτυξη του εποικοδομήματος των υπηρεσιών έχει οδηγήσει στην εμφάνιση "ιας μάζας εργοδοτών, ιδιοκτητών καταστημάτων και αυτοαπασχολούμενων επαγγελματιών και ημιεπαγγελματιών, των οποίων τα καταναλωτικά πρότυπα **ΚΥΙ** οι φιλοδοξίας δεν συνδέονται με την παραγωγή ή την παραγωγικότητα. Παράλληλα έχει εμφανιστεί μια εξειδικευμένη ή ημιεξειδικευμένη εργατική τάξη, ιδιαίτερα μέσα στις καινούργιες, αλλοδαπής ιδιοκτησίας μεγάλες βιομηχανίες.

Η μακρά περίοδος οικονομικής ανάπτυξης κάτω από τα καθεστώτα της δεξιάς, οδήγησε σε οξείες ταξικές διαιρέσεις και σε εμφανείς τμηματοποιήσεις μέσα στις τάξεις. Η πολιτική νομιμοποίηση της δεξιάς κυριαρχίας βασίστηκε πάνω στην αντίληψη Υία μια «επεκτεινόμενη» καταναλωτική κοινωνία που θα ήταν επωφελής για ό.ους. Η «διάκριση», που εμφανίστηκε ενάντια σε συγκεκριμένους κλάδους, έθεσε σε κίνηση μια πλατιά συμμαχία κοινωνικών δυνάμεων που σκόπευαν στον επαναπροσδιορισμό των κοινωνικών δομών της κατανάλωσης, αλλά που δεν σχετίζονταν ιδιαίτερα με αλλαγές στην οργάνωση της παραγωγής και ακόμα λιγότερο, όλων των καταναλωτικών ηθών. Ένα τέταρτο αιώνα ανάπτυξης αλλά και δογματοποίησής της, είχε αποτυπώσει στην "αντιπολίτευση» την ιδέα ότι αλλαγή σήμαινε «περισσότερο» -περισσότερος κρατισμός, περισσότερος καταναλωτισμός, περισσότερη εμποροκρατία κ.λπ. Έτσι δεν εκπλήσσει το γεγονός ότι «οι δυνάμεις του σοσιαλισμού και της κοινωνικής αλλαγής»

εμφανίστηκαν στην καρδιά των πιο δυναμικών κέντρων ανάπτυξης της Ελλάδας, και αυτό είναι ένα σημείο που οι θεωρίες κέντρου περιφέρειας και υπανάπτυξης θα δυσκολευτούν πολύ να το εξηγήσουν.

Η ανάπτυξη του «σοσιαλισμού» έχει λιγότερο να κάνει με μια συνεχιζόμενη υπανάπτυξη και περισσότερο με μια βαθιά άνιση ανάπτυξη της «κατανάλωσης», που σχετίζεται με τις κοινωνικές τάξεις που υποστηρίζουν μια άλλη ανάπτυξη και μετασχηματισμό της οικονομίας. Μέσα στα πλαίσια που είχε διαμορφώσει μια περιορισμένη αριθμητικά ταξική συμμαχία ελέγχοντας την κρατική πολιτική, την αναπτυξιακή στρατηγική αλλά και όλες τις κοινωνικές ομάδες που διαμόρφωναν αυτά τα πλαίσια, η αντιθετική άποψη κατόρθωσε να «ενσωματώσει» ένα πλατύ φάσμα κοινωνικών δυναμικών που συμπορεύτηκαν κάτω από τον τίτλο του «σοσιαλισμού». Ο τελευταίος αυτός όρος, έφθασε, λοιπόν, να έχει πολλές διαφορετικές ερμηνείες. Αυτές οι διαφορετικές ερμηνείες που σχετίζονταν με την έννοια του σοσιαλισμού πρέπει να ιδωθούν μέσα στο πλαίσιο των «ποσοτικών αλλαγών» που έλαβαν χώρα τις τελευταίες δεκαετίες. Οι αυξανόμενοι κοινωνικοί και πολιτικοί αγώνες και διαμάχες είχαν αρχίσει να αντανάκλουν την ουσιαστική επιθυμία των χαμηλότερων τάξεων για ποιοτικές αλλαγές —οι αυξανόμενοι ρυθμοί ανάπτυξης κρύβουν την άνιση διανομή ανάμεσα στις τάξεις, τις περιοχές και τους κλάδους. Όλα όμως τα θέματα τα σχετιζόμενα με αναφορές στην αναδιανομή ήταν ένας μόνο παράγοντας ώθησης της ανάπτυξης του σοσιαλισμού. Ένας δεύτερος παράγοντας —εξ ίσου σημαντικός— ήταν η αυξανόμενη πίεση για αλλαγές στις σχέσεις μεταξύ κράτους και κοινωνίας. Μέσα σε σημαντικά τμήματα της εργατικής τάξης, των υπαλλήλων και των διανοούμενων, εμφανίζεται μια αυξανόμενη αλλοτρίωση σ' όλες τις βαθμίδες, μέσα από τις κρατικά ελεγχόμενες οργανώσεις τους. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να εμφανίζεται σ' αυτές τις ομάδες η ανάγκη έρευνας για αυτόνομες μορφές αντιπροσώπευσης, πράγμα που αποτελεί μια ρήξη με τις κορπορατίστικες παραδόσεις του παρόντος και του παρελθόντος.

Παράλληλα μ' αυτή την ανάγκη για κοινωνική αυτονομία υπάρχει και η αυξανόμενη επιθυμία μιας μικρής και μεσαίας αστικής τάξης για μεγαλύτερη προσχώρηση στο κράτος. Η αναπτυξιακή διαδικασία έχει αυξήσει τις ορέξεις μιας ανοδικά κινούμενης μεσαίας τάξης, της οποίας η ιδέα του «σοσιαλισμού» ταυτίζεται με τη δυνατότητα ανοίγματος των προσβάσεων στους πιστωτικούς μηχανισμούς και την αύξηση των κρατικών επιχορηγήσεων για την εθνική αστική τάξη. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η οικονομική επέκταση έχει μάλλον πολλαπλασιάσει την ταξική δυσαρέσκεια παρά την ταξική συνείδηση, και το «λαϊκό κίνημα» αναφέρεται περισσότερο σε υψηλότερα status μέσα από μια αύξηση της κατανάλωσης, παρά σε μια ταξική αλληλεγγύη για την κατάκτηση μιας πιο «εξισωτικής κοινωνίας».

Το αποτέλεσμα μοιάζει περισσότερο με μια χιονοστιβάδα «συντεχνιακών απεργιών» που περιστρέφονται, κύρια, γύρω από οικονομιστικής φύσης θέματα. Οι μαχητικές επιδιώξεις των συντεχνιακών συμφερόντων εμφανίζονται ιδιαίτερα οξείες στην περίπτωση των ομάδων που έχουν τις πιο ουσιαστικές αποδοχές και ωφέλη και βρίσκονται πλησιέστερα στην ήδη σχηματισμένη ελίτ. Η μαχητικότητα σε σύνδεση με τον αρριβισμό, μπορεί βέβαια να προκαλέσει μια ανάπτυξη των αγώνων και της αλληλεγγύης της εργατικής τάξης, αλλά οι απαιτήσεις και οι προσανατολισμοί των ομάδων αυτών, μακροπρόθεσμα θα αποτελέσουν ανασχετικό παράγοντα στις επιδιώξεις της: αυτές οι ομάδες ζητούν να ανταγωνιστούν την υπάρχουσα ελίτ και όχι να συνδεθούν

στενοπερα με τους αγόινες των υποδεέστερων τάξεων.

Έτσι, στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα, ο όρος «σοσιαλισμός» έχει αποκτήσει τρεις σημασίες. 1) «αυτοδιαχείριση» που συνδέεται με αιτήματα για μεγαλύτερο έλεγχο πάνω στις συνθήκες παραγωγής και τις εργασιακές σχέσεις. 2) τεχνοκρατική αντίληψη που συνδέεται με αντιδράσεις για τις αρνητικές επιπτώσεις της απρογραμματίστης και ανεξέλεγκτης ανάπτυξης. 3) οίεκδικητικότητα που συνδέεται με πολλαπλά αιτήματα για περισσότερη κατανάλωση και ευκαιρίες ατομικής ανάδειξης. Για όσους εννοούν το σοσιαλισμό με την πρώτη σημασία του, ο τελευταίος δεν ταυτίζεται πια αποκλειστικά και μόνο με το σύνθημα «δουλειά και ψωμί», μια και αυτό το είδος του σοσιαλισμού θεωρείται πια ξεπερασμένο. Αφού οι βασικές ανάγκες έχουν κατά κάποιον τρόπο εξασφαλιστεί, έχει εμφανιστεί ανάμεσα στους εργάτες και τους διανοούμενους -ιδιαίτερα στη νέα γενιά- μια αντίληψη που συνδέεται με τη διεκδίκηση μεγαλύτερης ελευθερίας για τον έλεγχο και την παρέμβαση στους χιρους δουλειάς. Η κρατική ιδιοκτησία είναι άμεσα συνδεδεμένη με μεγάλης κλίμακας άκαμπτες γραφειοκρατικές ιεραρχίες που σε καμιά περίπτωση δεν μπορούν να ευνοήσουν τη μεγέθυνση μιας συλλογικής ελευθερίας στους χώρους δουλειάς. Η διοικητική μεταρρύθμιση που προσανατολίζεται μόνο στην αύξηση μιας τοπικής διαχειριστικής αυτονομίας, απορρίπτεται επίσης σαν μια φιλελεύθερη μορφή.

Το θετικό περιεχόμενο του κινήματος της αυτοδιαχείρισης μπορεί να ανιχνευθεί "την οργάνωση «από τα κάτω» που με τη σειρά της μπορεί να επηρεάσει τη συνολική εργασία σε δυο επίπεδα -στο επίπεδο του χώρου εργασίας **KUI** σ' αυτό της εθνικής οικονομίας μέσα από εκλεγμένα συμβούλια.

Για τη δεύτερη ομάδα, ο σοσιαλισμός είναι μια αντίδραση ενάντια στη χιονοστιβάδα του τουρισμού, της μόλυνσης της θάλασσας και του αέρα, το θόρυβο, το συνωπισμό και μια σειρά άλλα τέτοια ζητήματα που καθιστούν τις καθημερινές συνθήκες ζωής (φόρητες για τις αυξανόμενες μάζες των μεσαίων τάξεων. Η αναζήτηση ορθολογικής οργάνωσης και προγραμματισμού αποκαλύπτει τις τεχνοκρατικές κλίσεις αυτής της ομάδας που σε μεγάλο ποσοστό αποτελείται από ειδικούς με σπουδές στο εξωτερικό. Αυτής της μορφής η αντίληψη, ανιχνεύεται μέσα από προσπάθειες για την πρόωθηση μέτριων αποτελεσματικής οργάνωσης και νέων ρυθμίσεων, για την ορθολογική Χρησιμοποίηση των πόρων.

Για την τρίτη και πιο πολυάριθμη ομάδα, ο σοσιαλισμός συνδέεται με το άνοιγμα των θυρών του υπάρχοντος κοινωνικοοικονομικού συστήματος για τις μέχρι τώρα αποκλεισμένες χαμηλότερα μεσαίες τάξεις. Όλες οι παλιές αξίες του καταναλωτισμού των απαιτήσεων **KUI** της αναζήτησης ευκαιριών, εκφράζονται μέσα από τις ίδιες μεθόδους των «προσωπικών επαφών» και της κοινωνικής δικτύωσης. Όλα τα παλιά σύμβολα «επιτυχίας» μένουν τα ίδια —η απόκτηση κατοικίας, η τάση για σπουδές στο εξωτερικό για λόγους πρεστίζ, η συναναστροφή με τις παλιές ελίτ κ.λπ. Ο σοσιαλισμός συνδέεται με την ατομική κοινωνική άνοδο, η αλληλεγγύη συγγέεται με τη διασφάλιση των ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων. Αυτός ο τύπος «σοσιαλισμού των μαγαζατόρων» αντανακλά τη δυσαρέσκεια αλλά και τη φιλοδοξία των κατώτερων μεσαίων τάξεων στη διαμάχη με το παλιότερο «κατεστημένο».